

Taal, cultuurbeleid en natievorming onder Willem I

Rik Vosters & Janneke Weijermars (red.)

Paleis der Academiën
Hertogsstraat 1
Brussel

Verhandelingen
van
de Koninklijke
Vlaamse Academie
van België
voor
Wetenschappen
en Kunsten

Nieuwe reeks, nr. 23

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm
of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright 2011 KVAB
D/2011/0455/19
ISBN 978 90 6569 094 4

No part of this book may be reproduced in any form
by print, photoprint, microfilm or any other means
without written permission from the publisher.

Printed by Lannoo - Tielt - Belgium

De cultuur van het vergeten onder Willem I

Matthijs Lok (Universiteit van Amsterdam)

L'essence d'une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien des choses.

Ernest Renan (1882)

Het vergeten en de natievorming¹

Op 2 mei 1814 hield soeverein vorst Willem I een openingstoespraak voor de zojuist geopende eerste vergadering van de Staten-Generaal van de Noordelijke Nederlanden. De toespraak voor de verzamelde volksvertegenwoordigers ademde de sfeer van daadkracht en toekomstgerichtheid uit. 'Met ongeduld' had Willem er naar eigen zeggen naar uitgezien het gezag te kunnen delen met de 'vertegenwoordigers der geheele natie'. Alleen door vereende krachten kon de moeilijke taak van de opbouw van het land volbracht worden. De staatsinstellingen dienden opnieuw ingericht te worden aangezien het bestel van de oude Republiek grotendeels verdwenen was. De ooit glorieuze Republiek bleef echter het referentiekader voor de nieuwe staat: 'Wat daarvan [de oude republikeinse instellingen – ML] te herstellen, wat te wijzigen naar de tegenwoordige omstandigheden, wat misschien te vergeten zij, moet rijpelijk en zonder vooroordeel onderzocht worden'. Willem I benadrukte vooral het belang van het herstel van de economie en de verhoging van de welvaart 'door de begunstiging van alle industrie, door de ruimste ontwikkeling van het handelsvermogen, door den nog steeds aanwezigen geest van orde, spaarzaamheid en vlijt'. De 'bezetting' van de koloniën werd voorbereid en de financiën van het land dienden weer gezond te worden zonder de belastingen teveel te verhogen. Een commissie was aan het werk gezet om een nieuw wetboek te ontwerpen (*Handelingen 1814-1815*, 2).

Minstens even interessant als de thema's die Willem I in zijn toespraak aansneed – verzoening, daadkracht, herstel van de welvaart en de militaire kracht – zijn de onderwerpen waarover hij zweeg. Grote afwezigheid in zijn betoog waren de recente gebeurtenissen van de Bataafse Revolutie en de inlijving bij het napoleontische keizerrijk die de aanwezige parlementariërs nog zeer helder voor ogen hebben moeten staan. De inlijving bij het napoleontische keizerrijk, nog amper een half jaar eerder geëindigd, werd alleen vermeld in het kader van de herziening en hervorming van het 'systema van regten, dat de Franschen aan dit land hadden opgedrongen'. Maar ook de gebeurtenissen van de bijna-burgeroorlog van de patriottentijd en de repressieve Oranjerestauroatie evenals de Bataafse Revolutie die tot de vlucht en ballingschap van Willem I zelf hadden geleid werden niet genoemd. Referenties aan het recente verleden waren in bedekte termen. Het historisch kader van de toespraak

¹ Ik dank Marita Mathijssen, Jeroen van Zanten en de anonieme peer reviewer voor hun commentaar op dit artikel.

van Willem was in de eerste plaats de oude Republiek van voor 1795. Het recente verleden leek bewust vergeten te zijn.

In dit artikel wordt ingegaan op het vergeten als cruciaal onderdeel van de staats- en natievormende politiek van Willem I. Het vergeten is een onderzoeksthema dat juist door historici opvallend genoeg over het hoofd wordt gezien. De meeste studies over dit onderwerp zijn afkomstig van psychologen, filosofen, literatuurwetenschappers en sociaalwetenschappers (Connerton 2009, Smith & Emrich 1996, Forty & Kühler 1999, Weinrich 1997, Augé 2001, Meier 2010, Ben-Ze'ev 2010).² Wetenschappelijke historische aandacht voor het thema 'vergeten' maakt meestal deel uit van het veel omvangrijkere onderzoek naar herinnering en erfgoed.³ Het vergeten wordt door onderzoekers dan als een bijproduct van het herinneren beschouwd. Het vergeten als zelfstandig historisch probleem is nog een relatief onontdekt gebied voor historici binnen de 'memory studies'. Zeker in de historiografie van het Verenigd Koninkrijk is er nog relatief weinig aandacht geweest voor de rol van het vergeten bij de staats- en natievorming onder Willem I.⁴

Juist de wisselwerking tussen herinnering en vergeten vormde een belangrijk thema bij de natievorming van het Verenigd Koninkrijk. De negentiende-eeuwse Fransman Ernest Renan (1823-1892) wees er al op dat het vergeten van twisten en verdeeldheid een essentiële voorwaarde was voor de vorming van nationale identiteiten: 'L'oubli, et je dirai même l'erreur historique sont un facteur essentiel de la création d'une nation' (Renan 1991, 34). De essentie van een natie was voor Renan dat de vaderlanders veel zaken met elkaar gemeen hadden, maar dat zij tevens veel vergeten hadden. Alle Franse burgers dienden volgens Renan bijvoorbeeld ten behoeve van de Franse natievorming de moord van katholieken op protestanten tijdens de Bartholomeüsnacht (1572) te vergeten. Wetenschappelijk onderzoek vormde voor Renan dan ook een bedreiging voor het natievormend proces omdat het de interne twisten en het geweld dat ten grondslag lag aan veel staatsvorming weer oprakelde. De opdracht voor Willem I wat betreft het vergeten was uitzonderlijk gecompliceerd: wilde het natie- en staatsvormend project van Willem I slagen, dan diende niet alleen de tegenstellingen tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden vergeten te worden, maar eveneens de tweedracht die de Revolutie en de napoleontische tijd ook binnen het Noordelijke en het Zuidelijke deel had achtergelaten.

² Zie voor historische studies over het vergeten en staatsvorming in de negentiende eeuw: Wilson (2007) en Varley (2008), in het bijzonder hoofdstuk 3.

³ De enorme hoeveelheid wetenschappelijke literatuur over herinnering kan hier niet genoemd worden. Bekende voorbeelden zijn: Nora (1984-1992) en Assmann (1999). En recentelijk: Cubitt (2007) en Erl & Nünning (2008).

⁴ Het vergeten komt nauwelijks ter sprake in de bundel van Tamse & Witte (1992). Een van de weinigen die aandacht heeft besteed aan het belang van het vergeten bij de vestiging van de restauratiemonarchie is Niek van Sas (Van Sas 2004, 345-346). Wel is er in toenemende mate aandacht voor de rol van het historisch bewustzijn in de cultuur van het vroegnegentiende-eeuwse Nederland. Zie hiervoor bijvoorbeeld: Jensen (2008). Het perspectief van het vergeten blijft in deze studies mijns inziens onderbelicht.

In de volgende paragrafen wordt de ‘cultuur van het vergeten’ als aspect van het staats- en natievormingsproces ten tijde van het Verenigd Koninkrijk behandeld. Allereerst wordt aan de hand van de ‘mythe van Waterloo’ ingegaan op de nauwe relatie tussen het herinneren en het vergeten. Daarna onderzoek ik in hoeverre er sprake was van een expliciete ‘politiek’ van het vergeten. Ook wordt de praktische uitwerking van het officiële beleid kort beschreven. Ik zal betogen dat het Nederlandse vergeten problematischer was dan tot nu toe aangenomen. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de wisselwerking tussen individueel en collectief vergeten. Ten slotte worden in de conclusie enige onderzoeksvragen gesteld bij de verschillende werking van het vergeten in het Noorden en Zuiden.

Herinneren en vergeten: de mythe van Waterloo

De Franse filosoof Paul Ricoeur (1913-2005) heeft het belang van vergeten voor herinneren benadrukt. Vergeten is volgens hem zelfs een voorwaarde voor de herinnering. Het domineren van bepaalde historische beelden, een dominante herinnering, leidt vanzelf tot het vergeten van andere historische beelden. ‘Seeing one thing is not seeing another. Recounting one drama is forgetting another’, aldus Ricoeur (Ricoeur 2004, 452). Een goed voorbeeld van de werking van dit mechanisme in het Verenigd Koninkrijk is de grote nadruk op de herinnering van de Slag bij Waterloo (18 juni 1815). Tijdens die slag werd Napoleon – die onverwachts in maart 1815 van zijn ballingschap uit Elba was teruggekeerd en opnieuw het bestuur over Frankrijk van de gevluchte Lodewijk XVIII had overgenomen – voorgoed verslagen door de geallieerde legers onder leiding van de Britse legeraanvoerder Wellington. De zoon van koning Willem I, de prins van Oranje en de toekomstige koning Willem II, raakte in de slag gewond. ‘Waterloo’ ging – samen met de slag bij Quatre-Bras op 16 juni – in het Verenigd Koninkrijk fungeren als de oorsprongsmythe die de herinnering aan het verdeelde verleden in de schaduw moest stellen. Tijdens het Verenigd Koninkrijk werd Waterloo uitgebreid herdacht met gedenkdagen, schilderijen, lofdichten en herdenkingspreken.⁵ Protestantse dominees verwerkten de herdenking van Waterloo – tezamen met watersnoodrampen – in hun preken, katholieke bisschoppen lieten in heel hun dioceses op 18 juni klokken luiden en *Te Deums* aanheffen (*Lettre* 1817; Bähler 1825). Ook werden er pelgrimstochten gemaakt naar de heilige grond van het slagveld, waar de bezoekers het contrast opmerkten tussen de gewelddadige strijd en het liefelijke landschap dat Waterloo was geworden. Het voormalige slagveld vormde het theater van de herinnering voor het oproepen van de gewelddadige gebeurtenissen van 18 juni 1815 (Perraud 1816).

De herdenking van de Slag bij Waterloo was niet alleen georganiseerd door de overheid. Zo vervulden ondernemers ook een rol in de creatie van de Waterloopmythe. De prent- en boek uitgever Evert Maaskamp (1769-1834) had op het Amsterdamse Leidse plein een geschilderd panorama van de Slag bij Waterloo

⁵ Zie voor het verslag van een herdenking georganiseerd door de Waterloo vereniging: *Description de la fête anniversaire* (1817).

neergezet. De erfprins van Oranje had hoogstpersoonlijk voorafgaand aan de opening het schilderij geïnspecteerd. Het doel van Maaskamp was naar eigen zeggen tegelijkertijd een 'tempel van den vaderlandschen heldenroem' en 'een monument van de Nederlandschen kunstroom'. Maaskamp werd in zijn onderneming zowel door vaderlandsliefde als door (onvervulde) commerciële motieven gedreven. Er was nog een derde, onuitgesproken, aspect aan zijn onderneming. Maaskamp had zich tijdens de inlijving nauw met het napoleontische bestuur geassocieerd, hetgeen hem geen windeieren had gelegd. Naast het uitgeven van wetten en verordeningen, had hij onder meer ook met goedkeuring van gouverneur Lebrun een kaart van de Hollandse departementen in het Empire vervaardigd. Juist door een actieve rol te spelen bij de constructie van de Waterloo-mythe als smeermiddel voor de nationale eenheid hoopte hij zijn lucratieve napoleontische verleden, dat na 1813 een bron van verlegenheid was geworden, achter zich te laten (Koolhaas-Grosveld 2010, 297-301).

J.W. Pieneman (1824), De slag bij Waterloo, 18 juni 1815. Rijksmuseum Amsterdam.

Een goed voorbeeld van de vertekende werking van de verbeelde herinnering is het historiestuk *De slag van Waterloo 18 juni 1815* dat de schilder Jan Willem Pieneman (1779-1853) in 1824 voltooide (zie voor de verwickelingen rondom de totstandkoming van dit schilderij: Rappard 2002, 77-91; Bergvelt 1992, 266; Loos 1997, 15). De centrale figuur in het schilderij vormt de hertog van Wellington en zijn officieren. Ook een prominente plaats krijgt de gewonde erfprins van Oranje die op een brancard wordt weggedragen. Volgens N. Vels Heijn geeft het schilderij een verkeerd beeld van de Slag bij Waterloo. De glansrol van de prins en de centrale positie van Wellington maskeren de belangrijke en moeilijke rol van de Nederlandse

officieren tijdens de slag. Een rol die in de ogen van Vels Heijn na hun terugkeer niet erkend werd. De kille ontvangst van de Waterloo veteranen na hun terugkeer en het gebrek aan erkenning leidde volgens Vels Heijn tot een ‘verbitterd zwijgen’ over de daadwerkelijke gebeurtenissen van 16-18 juni te Quatre-Bras en Waterloo. De bombastische beeldvorming rondom de gewonde prins deed de gebeurtenis van de veldslag zelf vergeten (Vels Heijn 1974, 249-253).

*J.W. Pieneman (1824), De slag bij Waterloo, 18 juni 1815 (detail). Rijksmuseum Amsterdam.
Linksonder in het schilderij is de gewonde prins van Oranje te zien, in het centrum de figuur van hertog van Wellington.*

Typierend voor de vorming van de ‘legende van Waterloo’ is het lofdicht van Vincent Loosjes (1787-1841) uit 1817. De val van het napoleontische keizerrijk in 1814 en vestiging van de monarchie werden door de dichter in zeer algemene termen en in weermetaforen als het ‘verdwindend wolkgordijn’ omschreven zonder op specifieke details in te gaan, hetgeen ook een vorm van vergeten is: ‘Na ’t vierde van eene eeuw breekt voor ’t benarde Europe, Door ’t digte wolkgordijn, de zon van vrede en hope’. De idylle werd echter plotsklaps wreed verstoord: Napoleon landde na zijn terugkeer uit Elba als ‘een bliksemstraal’ en ‘de vredezon gaat onder’ (Loosjes 1817, 6-7). Er volgt in het gedicht een apocalyptische strijd tussen het napoleontische monster en zijn wispelturige Fransen enerzijds en de vredelievende vorsten van Europa anderzijds, die zijn ontknoping vond op het Slagveld van Waterloo. Het dramatisch hoogtepunt in het dichtwerk is de verwonding van de erfprins en dood van zijn dappere paard Wexy:

Ik zoek zijn moedig ros, dat vuur en dood trotseert.
O hemel! Vruchteloos, waarheen mijn oog zich keert!
Helaas! Ik vind dat ros voor ’s vijands lood bezweken,
Die kling zijn hand ontglipt, dat vuur zijn dood ontweken,
Zijn’ arm met bloed bevekt. ...O God! In dezen nood
Oranje, Neerlands Held, een offer van den Dood!...

Doch Neen, 'k schep moed! Zijn oog, hoe mat, vaart weer in 't ronde,
En wijl een vriendenstoet bezorgd vraagt naar zijn wonde,
Vergeet hij eigen leed voor 't Vaderland deez stond,
En antwoordt flauw van stem: 'Geen' enklen voetstap Grond
Verloren wij nog...'.
(Loosjes 1817, 20)

Uiteindelijk zou de trotse moeder, koningin Wilhelmina, haar zoon met ogen vol vreugdetranen na de terugkeer van het slagveld in de armen koesteren. De dichter eindigde met het benadrukken van de band tussen het huis van Oranje en de Nederlandse voorspoed, eendracht en vrijheid.

Naast de wonde van de erfprins, legde Loosjes de nadruk op de vele gevallen die hun leven offerden op het altaar van het vaderland. Juist het lijden en martelaarschap van vele soldaten vormden belangrijke elementen in de mythe van Waterloo. De vele gestorvenen op het slagveld van de eer legitimeerden met hun dood of verminking de nieuwe restauratieorde onder Oranje (Loosjes 1817, 26-28).⁶ Zo schreef Jacobus van Houten in 1827 met gevoel voor drama: 'Daar, voor Gods troon, bij duizendtallen. Nog in den stuip trek, van de vrede en krijg, vermoord. Eerbiedig, knielend, neêrgevallen. Wordt door hun, onze klagt en vreugdekreet, gehoord' (Van Houten 1827, 11). Het Verenigd Koninkrijk werd gelegitimeerd door de martelaren van Waterloo en Quatre-Bras.⁷

De lofdichten op de prins verschenen ook in het Zuiden. Het offer van de jonge prins die de overwinning met zijn eigen bloed betaald had, bracht de beide helften van het rijk bijeen, aldus Philippe François Matthieu Gigot (1792-1819):

Deux peuples, heureux d'être frères;
Reconnaissent les mêmes lois ;
Leur chef est le meilleur des pères ;
Il est le plus juste des rois,
Oui, tu suivras ce noble exemple,
PRINCE, que le Belge contemple,
Comme un héros libérateur,
Tu rempliras un jour l'attente,
De la Nation florissante,
Qui te confirra son bonheur.

⁶ Zie voor andere Noord-Nederlandse pamfletten over de mythe van Waterloo met de prins van Oranje als 'redder van de natie': Van Epen (1816), Loots (1816); Van Houten (1827). Van Epen schreef bijvoorbeeld: 'Maar niets verdooft de glorie-kroon, van Willems onversaagden zoon, dien we onzen redder noemen'.

⁷ De herinnering aan gevallen soldaten vormt een belangrijk instrument voor natievorming. Zo vervullen de gevallen soldaten in de volkerenslag bij Leipzig (16-19 oktober 1813) een belangrijke functie bij de overbrugging van pijnlijke herinneringen en tegenstellingen in het Duitse nationalisme: Poser (2004, 44-63). Zoals Renan al stelde: 'Une nation est donc une grande solidarité, constituée par le sentiment des sacrifices qu'on a faits et de ceux qu'on est disposé à faire encore' (Renan 1991, 41). Zie ook Varley (2008).

(Gigot 1816, 11)⁸

De cultus van de gewonde prins die onbaatzuchtig het landsbelang boven zijn eigen gezondheid stelde, culmineerde in de oprichting in 1826 van het monument van de Nederlandse leeuw op een heuvel op de plaats waar de prins op het slagveld gewond was geraakt (Fonteyn 2006). Na het amalgaam van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden was Waterloo met zijn heldenrol voor de erfprins en zijn dappere paard Wexy bij uitstek geschikt als nationale mythe van het Verenigd Koninkrijk.

De centrale plaats van Waterloo in de officiële herinnering deed de herinnering aan die andere oorsprongsmythe verbleken: de landing van Willem op het strand van Scheveningen op 30 november 1813 (Van Zanten 2006).⁹ Het nadeel van 'Scheveningen' als nationale mythe was het exclusief Noord-Nederlandse karakter. Ook het gegeven dat de prins de soevereiniteit uit handen van Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834) ontving, paste niet in het beeld van soevereine koning zoals Willem I dat later van zichzelf ontwikkelde. Waterloo belichaamde meer een monarchale nationale cultuur dan een onzekere teruggekeerde balling die niet wist hoe zijn oude vaderland hem zou ontvangen.

Zoals bleek uit de geciteerde dichtwerken en andere nationale literatuur, diende aandacht voor Waterloo de herinnering aan het problematische recente verleden van zowel het Zuiden als het Noorden te vervagen.¹⁰ Zowel prinsgezinden als patriotten konden zich dankzij Waterloo achter een gemeenschappelijke zaak scharen. Verstokte patriotten en napoleontische ambtsdragers kregen door de terugkeer van Napoleon een onverwachte kans hun loyaliteit aan het huis van Oranje te bewijzen (zie bijvoorbeeld Dassevael 1815). Willem I hoopte door het officiële zoeklicht op het drama van Waterloo te werpen, de drama's van het revolutionaire en napoleontische tijdvak te doen verbleken – een treffende illustratie van de stelling van Ricoeur. Dat Willem I zich ten volle bewust was van deze natievormende werking van de herinnering aan Waterloo blijkt uit zijn toespraak voor vergadering van de Staten-Generaal van 8 augustus 1815:

⁸ Een ander Zuid-Nederlands voorbeeld is: Schrobilgen (1816).

⁹ Een andere historische mythe die in potentie een belangrijke rol had kunnen spelen in de natievorming van het Verenigd Koninkrijk is natuurlijk de Bourgondische mythe. Deze mythe speelde in de natievormende politiek van Willem I echter in de praktijk geen belangrijke rol. Tamse & Witte (1992, 45-49). In zijn openingstoespraak voor de eerste vergadering van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal van het Verenigd Koninkrijk stelt Willem I zich juist in de traditie van Karel V: 'Karel de Vijfde was overtuigd dat de Nederlanden, om gelukkig en onafhankelijk te zijn, niet alleen aan deszelfden Souverein moesten gehoorzamen, maar ook naar dezelfde algemeene wetten bestierd worden.' Het staatsvormend project van Willem I werd hiermee met de Bourgondische mythe verbonden. Willem van Oranje werd door Willem I als een 'kweekling' van Karel V omschreven. Toespraak Willem I voor de verenigde zitting van de Staten-Generaal op 21 september 1815, in: *Handelingen 1815-1816*, 3.

¹⁰ Zie voor het samenbindende potentieel van sociale en politieke herinneringen: Cubitt, (2007, hoofdstuk 5).

Eens zal de historie van Quatre-Bras en Waterloo twee schitterende zuilen van den nieuwen Nederlandschen Staat aanwijzen, en gelukkig de vader, wiens zonen het te beurt viel, die zuilen met hunnen arm te helpen vesten en met hun bloed te besproeien.

(*Handelingen 1814-1815*)

Het is natuurlijk de vraag in hoeverre de Waterloopmythe haar beoogde doel bereikte en in hoeverre de herinnering aan Waterloo in de praktijk het sociale geheugen domineerde en alternatieve verledens verdreef. Het ideaal van Willem I dient niet met de werkelijkheid vereenzelvigd te worden. Moderne herinneringshistorici leggen juist nadruk op de strijd die noodzakelijkerwijs met publieke herinneringen verbonden is en het verband tussen politieke herinneringen en machtsstructuren. De aandacht van veel historici gaat daarom momenteel juist uit naar 'contraherinneringen' die concurreren met de 'hegemoniale herinneringen' van de politieke elite (Cubitt 2007, 222-231). Zo vormde de clandestiene viering van 'Saint Napoleon' op de verjaardag van Napoleon op 15 augustus een contraherinnering voor de orangistische herdenking van Waterloo op 18 juni.¹¹ De vraag naar de effectiviteit en acceptatie van de Waterloopmythe door zijn onderdanen doet echter niets af aan het belang van 'Waterloo' in het streven van Willem I om het verdeelde recente verleden te vergeten.

De politiek van het vergeten

Het principe van het vergeten van de nieuwe restauratieorde dateerde al van voor de aankomst van Willem I op het strand van Scheveningen. Het Algemeen Bewind had in zijn proclamatie *Oranje Boven!* van 17 november 1813 gesteld: 'Alle partijchap heeft opgehouden. Al het geledene is vergeeten en vergeven' (Naber 1913, 272-273). Willem I volgde dit principe om verschillende redenen. Allereerst stond Willem onder druk van de internationale mogendheden, in het bijzonder Groot-Brittannië, om een verzoenend beleid te voeren. Een scherpe afrekening met het verleden door middel van grootschalige zuiveringen zou in Engelse ogen de stabiliteit van de Nederlandse bufferstaat, de bewaker van het onrustige en onbetrouwbare Frankrijk, in gevaar kunnen brengen. Zoals de Leidse hoogleraar in de rechten H.W. Tydeman schreef in zijn pleidooi voor verzoening met de napoleontische elite: 'De menschenkenner weet, dat ten halve bedorvenen, door eerloosverklaring, tot volslagene booswichten worden' (Tydeman 1813, 7-8). Al een half jaar voor zijn landing op Scheveningen had Willem aan de Engelse minister van Buitenlandse Zaken Castlereagh een 'oubli total du passé' moeten beloven (Van Sas 1985, 41).

Daarnaast vormden de bestuurders uit de napoleontische tijd een kundige en ervaren bestuurselite. De centralistische mentaliteit van gezagsdragers als Cornelis Felix van Maanen (1769-1846) stond dichtbij die van Willem I zelf. Verder zal Willems eigen

¹¹ De viering van Saint-Napoleon in het Verenigd Koninkrijk van Willem I verdient mijns inziens nader onderzoek. Zie voor de viering van Saint-Napoleon in Frankrijk: Hazareensingh (2004).

verleden als heerser van Fulda in dienst van Napoleon er ook niet toe hebben bijgedragen om erg streng te oordelen over die Nederlanders die dienst hadden genomen in het napoleontische bestuur. Te veel aandacht voor de daden in het verleden zou ook ongunstig licht kunnen werpen op de weinig principiële houding van Willem I zelf. Ten slotte was er de les van de averechtse effecten van de repressie bij de eerste Oranjerestauroatie van 1787 die het stadhouderlijke regime hadden ondermijnd. Juist verzoening en het vergeten vormden de basis van de legitimiteit van het regime van de nieuwe Oranjemonarchie (Van Zanten 2004).

Het is echter de vraag in hoeverre Willems nadruk op vergeven en vergeten als een 'politiek' betiteld kan worden. Willem I formaliseerde zijn beleid van het vergeten niet, het was vooral impliciet. Het vergeten vond niet zijn weg naar wetten of andere juridische teksten. Expliciete reflectie over het Nederlandse vergeten zijn zeldzaam. Interessant is dan ook de opmerking in het 'Verslag omtrent des toestand des lands' die door de commissaris van Binnenlandse Zaken Hendrik van Stralen (1751-1822) op 30 november 1814 in de Staten-Generaal werd voorgedragen:

Zoo de vergelijking der tegenwoordige omstandigheden met die, waaronder wij eenen tijd lang gezocht hebben, mogt strekken kunnen, om het heilrijke der aangebragte verlossing in een te helderder daglicht te doen te voorschijn komen, de herinnering van deze laatste zoude ongetwijfeld gevoelens opwekken en wonden openen, waarvan de alles slijtende tijd reeds aanvankelijk de genezing heeft voortgebracht.

(*Staten-Generaal 1814-1815*, 39)

Uit deze zin blijkt het bewuste streven naar het vergeten van het recente verleden vanwege de 'genezende' werking ervan. Het schilderen van een inktzwart beeld van het napoleontische regime zou volgens dit officiële beleidsdocument juist tot het 'openen van wonden' leiden. Alleen al het omschrijven en definiëren van hetgeen vergeten zou moeten worden, werd – terecht – als een obstakel voor datzelfde vergeten gezien.¹²

Het typerende van het Nederlandse 'restauratievergeten' komt goed tot uiting in een vergelijking met het *oubli* (vergeten) van het Franse restauratieregime. In veel opzichten worstelde het bewind van de eveneens uit Engelse ballingschap teruggekeerde Lodewijk XVIII (r. 1814-1824), de broer van Lodewijk XVI, met een vergelijkbare problematiek als Willem I.¹³ Ook Lodewijk probeerde zijn nieuwe bewind te vestigen op het discours van verzoening en vergiffenis. In tegenstelling tot het impliciete Nederlandse vergeten, werd het Franse *oubli* juist wel geëxpliciteerd. De plicht tot vergeten werd zelfs in de grondwet verankerd. In artikel 11 van de *Charte* werd gesteld dat 'toutes recherches des opinions et votes émis jusqu'à la

¹² In het Franse *exposé de la situation du Royaume* dat in opdracht van de hertog van Artois in 1814 werd vervaardigd, werd juist wel de nadruk gelegd op het vernietigend karakter van het napoleontische bestuur (Lok 2009a, 125-127).

¹³ Zie voor een vergelijking tussen het vroege Franse en het Nederlandse restauratiebewind: Lok (2009a) en Lok (2009b).

Restauration sont interdites'. Het feit dat het Franse vergeten grondwettelijk vastgelegd werd, zegt wellicht iets over het problematische karakter ervan. Juist omdat het vergeten in de praktijk veel moeizamer functioneerde dan in de Nederlanden, diende het bekrachtigd te worden in de grondwet. Ook zou het juridische vastleggen van het Franse vergeten een averechts effect gehad kunnen hebben. Door het onderzoeken van het politieke gedrag in het verleden expliciet te verbieden zou het regime er wellicht onbedoeld aandacht aan hebben geschonken. Een grote complicerende factor voor het Franse *oubli* was de terugkeer van Napoleon tijdens de Honderd Dagen in het voorjaar van 1815. Waar in de Nederlanden de Honderd Dagen de verzoening bevorderde – voormalige revolutionairen en napoleontische gezagsdragers konden nu hun trouw tonen –, leidde de 'vlucht van de adelaar' in Frankrijk juist tot een verdere polarisatie. De politiek van het verzoenen werd onder druk van de ultraroyalisten deels vervangen door een repressieve politiek van het gedwongen vergeten. Napoleontische uitingen werden met harde hand onderdrukt (Kroen 2000; Scholz 2006; Frederking 2008; Fureix 2005; voor een vergelijkend perspectief: Lok 2009a).

De Franse repressieve politiek van gedwongen vergeten past goed in het type vergeten dat de Britse sociaalantropoloog Paul Connerton omschrijft als *repressive erasure*. *Repressive erasure* is een van de zeven universele en tijdloze typen die Connerton onderscheidt in zijn typologie van de verschillende maatschappelijke soorten vergeten.¹⁴ Bij dit type wordt een verleden van een voorgaand regime of persoon gedwongen vergeten. Een autoriteit, doorgaans de staat, probeert de herinnering aan een vorig regime te doen verdwijnen door alle tastbare herinneringen aan dat regime te verwijderen. Dit soort vergeten is volgens Connerton een kenmerk van totalitaire samenlevingen, maar gaat terug op de *damnatio memoriae* uit het Romeinse recht. Een dergelijke typering is niet echt van toepassing op het vergeten van Willem I. Hoewel uitingen van bonapartistische sympathieën, zeker tijdens de Honderd Dagen, door politie en justitie aangepakt werden, was er geen systematische, doelbewuste en gewelddadige poging om alle uitingen van de aanwezigheid van de voorgaande Bataafse en napoleontische regimes met wortel en tak uit te roeien. Wel probeerden de autoriteiten de illegale viering in de Zuidelijke Nederlanden van Saint-Napoleon op 15 augustus onder het mom van de viering van het katholieke Maria Hemelvaartfeest tegen te gaan. Ook werden in 1820 jongelieden in Henegouwen die het lied van 'Le prisonier van Saint-Hélène' zongen vervolgd (Van der Fosse aan Van Maanen, 9 oktober 1820, Staatssecretarie inv. nr. 5663b).

Relevanter voor de casus van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is het tweede door Connerton geïdentificeerde type vergeten, dat eveneens verbonden is met het handelen van de staat: *prescriptive forgetting*. Het vergeten in dit tweede type wordt niet

¹⁴ De zeven typen van het vergeten zijn volgens Paul Connerton: 'repressive erasure', 'prescriptive forgetting', 'forgetting that is constitutive in the formation of a new identity', 'structural amnesia', 'forgetting as annulment', 'forgetting as planned obsolescence' en 'forgetting as humiliated silence' (Connerton 2008). De typen en hun toepasbaarheid voor het Verenigd Koninkrijk worden in het verloop van de tekst besproken.

door de staat afgedwongen, maar is het resultaat van een – expliciete of impliciete – overeenkomst tussen de voormalige strijdende partijen na een periode van interne twist. Ook deze vorm van vergeten kent een lange geschiedenis. In 403 voor Christus, na de val van het bewind van de Tirannen, kondigden de teruggekeerde democraten in Athene een verbod af om de misdaden in de voorgaande periode van burgeroorlog te herinneren. Er werd vervolgens op de Akropolis een altaar ingericht voor *Lethe*, de godin van het vergeten (Loreaux 1997). Dit type van vrede-door-vergeten keerde terug in de Renaissance. In de vroegmoderne tijd is bijvoorbeeld het Edict van Nantes een goed voorbeeld van *prescriptive forgetting* (Greengrass 2000, 113-123; Augé 2001). Ook in de Nederlandse opstand zijn er voorbeelden van dergelijke afspraken om het recente verleden te vergeten met als doel vrede te bereiken. De Vrede van Westfalen van 1648 bevatte een passage over de noodzaak van het vergeten van het geweld en de schade die alle partijen hadden geleden. Zowel in de Franse als in de Nederlandse restauratie werd gekeken naar deze voorbeelden van verzoening in de zestiende-eeuwse religieoorlogen als argumenten voor het vergeten in de postnapoleontische periode. De politiek van het vergeten van Willem I zou beschouwd kunnen worden als een nakomeling van deze vroegmoderne traditie van *oubli*-afspraken.

Het vergeten van Willem I steunde op een brede maatschappelijke en politieke basis. Voormalige Bataafse revolutionairen en napoleontische bestuurders waren opgelucht dat Willem I niet een echte restauratie voor ogen had. De door sommige oud-revolutionairen gevreesde wraak van de verbitterde orangisten zou zich niet materialiseren. Oud-regenten als Gijsbert Karel van Hogendorp zagen al snel de noodzaak in van het betrekken van de elite van het napoleontische bestuur bij het nieuwe landsbestuur. Oud-patriciers die zich in de periode 1795-1813 afzijdig hadden gehouden, zoals Van der Duyn van Maasdam, omschreven de omwenteling van 1795 als 'onvermijdelijk' en de oude Republiek als een 'vermolmd inrichting' die zo spoedig mogelijk afgebroken diende te worden (*Gedenkschriften* 1853, 18-20).

De 'politiek' van het vergeten van Willem I vormde, kortom, geen gearticuleerde en in wetten geklonken politiek, maar kreeg vooral gestalte in de praktijk van het bestuur. De nieuwe vorst benoemde zijn nieuwe elite op basis van maatschappelijk aanzien, bezit, zedelijke levenswandel en bedaard oordeel 'zonder enig onderscheid te maken wegens godsdienstige geloofsbelijdenis of vorige staatkundige gevoelens'.¹⁵ Zowel gematigde revolutionairen, napoleontische gezagsdragers als prinsgezinde regenten kregen plaatsen in het nieuwe bewind. Alleen radicale revolutionairen en

¹⁵ De criteria voor de selectie van de leden van de grondwetscommissie werden als volgt geformuleerd: 'De aldus op te geven personen moeten ten minste dertig jaren oud zijn en voorts gekozen worden uit de aanzienlijkste ingezetenen van alle standen zonder enig onderscheid te maken wegens godsdienstige geloofsbelijdenis of vorige staatkundige gevoelens. Het spreekt overigens vanzelf dat voormalige regeringsleden hier het eerste in aanmerking moeten komen. In de tweede plaats zij die uitmuntende in talenten en geleerdheid tevens ten aanzien hunnen zedelijkheid in het bezit zijn van eene onbevleete reputatie' (Van Stralen aan de soevereine vorst, 23.1.1814, Staatsecretarie inv. nr. 5654).

reactionairen werden uitgesloten van het bestuur.¹⁶ Willem volgde in dit opzicht zijn voorbeeld Napoleon Bonaparte. Bonaparte streefde naar een 'fusie' van verschillende elites onder zijn leiding om zo stabiliteit te bereiken en zijn eigen gezag te versterken (Jourdan 2005). Sinds 1801 hadden orangisten toestemming gekregen van stadhouder Willem V om deel te nemen aan het Nederlandse bestuur. Er werden geen zuiveringswetten uitgevaardigd. Alleen verloren die ambtsdragers hun baan, die niet op het grondgebied van het oude Republiek van de Verenigde Provinciën waren geboren. Het aantal bestuurders dat hun ambt kwijtraakte, was klein. Ook tegen bijvoorbeeld het gedwongen vertrek van Sebald Justinus Brugmans als rector van de Leidse Universiteit kwam veel protest. Zijn opvolger Johan Melchior Kemper wilde alleen zijn plaats innemen na uitdrukkelijke toestemming van Brugmans zelf (Kemper aan Van Hogendorp, 3.12.1813, *Gedenkstukken* VII, 358). Er waren enkele napoleontische gezagsdragers als Dirk van Hogendorp die uiteindelijk geen plaats in de nieuwe orde vonden. Zij vormden echter uitzonderingen. Volgens de erfprins was een napoleontisch verleden bij de benoeming van functies voor het voorlopig bestuur voor de Zuidelijke Nederlanden dat op 10 februari 1814 in Brussel was gevormd eerder een voordeel dan een nadeel. De erfprins schreef hierover in januari 1815 vanuit Brussel aan zijn vader Willem I:

On assure même que ceux qui viennent dans ses bureaux [van Charles Joseph hertog van Ursel] demander l'emploi, on leur demande, s'ils ont servi les François. Si ils dissent que *non*, on les traite avec hauteur, les renvoie, et on leur dit qu'ils ne peuvent rien savoir.
(*Correspondentie*, 8.1.1825, 260)

Het vanzelfsprekende vergeten?

In hoeverre was de politiek van het vergeten van Willem in de praktijk succesvol? Lang is er in de Nederlandse historiografische traditie vanuitgegaan dat het vergeten na 1813 een vanzelfsprekendheid was. 'Vergeven en vergeten was het enige dat er op zat in 1813', zo schreef de Utrechtse hoogleraar Pieter Geyl tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹⁷ In veel opzichten volgde de hedendaagse historiografie echter het conciliante beeld dat toenmalige geschiedschrijvers als Johannes van der Palm, George William Chad, Herman Bosscha en Johan Konijnenburg in de jaren na 1813 neerzetten.¹⁸ De eigentijdse geschiedschrijvers hadden er echter alle belang bij om het

¹⁶ Zie voor de personele continuïteit tussen napoleontisch Empire en het Verenigd Koninkrijk van Willem I: Lok (2009, 103-116). Zie aanvullend voor de Zuid-Nederlandse elite: François (1987).

¹⁷ Geyl had ook een politiek motief om de vanzelfsprekendheid van het vergeten onder Willem I te benadrukken: hij wilde de vergelijking die NSB'ers maakten met de patriotten na 1813 om zichzelf vrij te pleiten van vervolging na de Tweede Wereldoorlog in twijfel trekken door het contrast tussen 1813 en 1945 te vergroten (Geyl 1946). Zie voor een vergelijkbare moderne visie: Acerts (1999, 57).

¹⁸ De verschillende geschiedschrijvers namen wel een verschillende houding aan ten aanzien van het Bataafse verleden: Vuyk (2008).

vergeten als iets vanzelfsprekends te beschouwen. Recentelijk is het inzicht gerezen dat Johan Huizinga's krachtige beeld van de restauratie – 'het volk legde zich te slapen onder de Oranjeboom' – een karikatuur is (Huizinga 1948). De stilte waarmee het recente verleden 'omgeven was', was niet het resultaat van een passieve houding of een daadwerkelijk vergeten. Het was juist de intense herinnering aan de 'stormen' van de voorafgaande twee decennia die ertoe leidde dat er over het recente verleden niet meer gesproken was. Jeroen van Zanten spreekt in dit verband van een repressief vaderlands gevoel (Van Zanten 2004, 40-45). Het besef was breed gedeeld dat de herstelde Nederlandse staat een broos karakter had. Het oproepen van de herinnering aan dat verleden werd beschouwd als een onmiddellijk gevaar voor hetzelfde herstel. Het vergeten onder Willem I moet hier dan uiteraard ook niet letterlijk opgevat worden. Er was alleen een eerder impliciete afspraak, een breed gedeelde cultuur van tijdgenoten om niet aan de voorafgaande jaren te refereren.¹⁹

De broosheid van de maatschappelijke consensus over het vergeten werd duidelijk op die momenten dat de impliciete afspraak doorbroken werd. Juist op momenten van conflicten tussen personen en tijdens de veelvuldige affaires kwam het 'vergeten' verleden plotsklaps naar boven. De herinnering aan de twisten van de afgelopen decennia bleek zich dicht aan de oppervlakte van de maatschappelijke consensus van verzoening te bevinden. Zo herinnerde de uitgever Evert Maaskamp (1769-1834), die in januari 1814 onder voorwendsel van twijfelachtige vaderlandse gevoelens gearresteerd werd, eraan dat de politiefunctionarissen die hem arresteerden juist dezelfde waren die de bevolking onderdrukt hadden in de revolutionaire en napoleontische periode.²⁰ Het Bataafse en napoleontische verleden van de Amsterdamse politiecommissaris Samuel Iperusz. Wiselius werd ook in andere affaires opgerakeld (Van Zanten 2005, 9-15). Toen er in 1818 getwijfeld werd aan de politieke loyaliteit van Manilius, een ambtenaar bij de belastingen in Gent, werd er in de justitiële dossiers gelijk verwezen naar zijn achtergrond in het napoleontische bestuur en zijn houding tijdens de Honderd Dagen. Zijn superieur Jean-Henri Appelius (1767-1828), zelf een bekende ambtsdrager in het napoleontische tijdvak, meende dat alle beschuldigingen voortkwamen uit jaloezie en stelde voor een 'spons te halen over de gebeurtenissen van het jaar 1815' (Staatssecretarie, 5656, 5657).

Ook waren er dissidente stemmen die zich openlijk keerden tegen de impliciete politiek van het vergeten van het nieuwe regime van Willem I. Uit een analyse van (Noord-)Nederlandse pamfletten blijkt dat er wel degelijk auteurs waren die zich

¹⁹ De Amerikaanse historicus van de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog, J. Winter pleit in dit verband voor het begrip 'sociale constructie van stilte'. 'Sociale stilte' zou volgens hem accurater zijn aangezien het vergeten niet daadwerkelijk vergeten is, maar alleen niet gearticuleerd wordt (Winter 2010). Winter analyseert in zijn artikel echter alleen twintigste-eeuwse voorbeelden.

²⁰ Maaskamp schreef op 6 februari 1814: 'De ondergeteekende [Maaskamp] [...], hebbende na eene zo gelukkige verandering van zaken geenszins kunnen verwachten, door dezelfde menschen, die zoveel tot den ondergang van zijn Vaderland hebben bijgebracht, mishandeld en verdrukt te worden' (Maaskamp 1814, 12). Met dank aan E. Koolhaas-Grosfeld.

keerden tegen het halen van een 'spons' over het verleden. Het luidruchtigste pamflet werd anoniem gepubliceerd door Willem Bilderdijk (1756-1831). In de *Brieven van A. aan Z.* (1813) nagelde Bilderdijk het politieke gedrag van enkele hooggeplaatste ambtsdragers als Schimmelpenninck, Van Dedem, Brugmans en Gevers van Endegeest en Mollerus aan de schandpaal. Hij meende dat Willem I de nieuwe staat verzwakte door politiek onbetrouwbare figuren op hoge posten te benoemen. Bilderdijks pamflet was echter niet uniek, maar maakte deel uit van een breder discours dat zich kritisch opstelde ten opzichte van de politieke elite. Het schijnbaar zorgeloos wisselen van politiek regime, het windvanengedrag, werd op de korrel genomen. Een dergelijke kritiek vinden we ook terug in Franse restauratie. In Frankrijk nam deze kritiek veel grotere proporties aan. Er werden zelf woordenboeken van *girouettes* (windvanen) gepubliceerd waarin de verschillende politieke eden die hooggeplaatste personen hadden gezworen aan diverse politieke meesters achter elkaar gepubliceerd stonden. Een vergelijkbaar vertoog was in de Nederlandse casus veel minder geprononceerd, maar ook in de Nederlandse pers werden pamfletten gepubliceerd die het gedrag van de Hollandse 'windvanen', 'weerhanen', 'judassen', 'mantelmakers' en 'politieke kameleons' aan de kaak stelden (Lok 2009a, 182-200).

Verder was er kritiek van voormalige prinsgezinden tegen het benoemen van ambtsdragers 'zonder eenig onderscheid te maken wegens godsdienstige geloofsbelijdenis of vorige staatkundige gevoelens' (Lok 2009a, 156). De Friese patrieciër Hans Willem van Aylva beklagde zich er tegen de vorst over dat vele posten in het nieuwe bewind toebedeeld werden aan voormalige Bataafse revolutionairen in plaats aan de voorname families van het Ancien Regime (Van Aylva aan de soevereine vorst, 6/15.12.1813, *Gedenkstukken* VII, 363-363, 399). Een goed voorbeeld van de bitterheid van sommige orangisten is het pamflet *De Waare Vrienden van Vaderland en Oranje* (1817) van Pieter van Hoogstraten (1764-1832). Van Hoogstraten beklagde zich erover dat diegenen die de stadhouderlijke familie het land uit hadden gejaagd, nu onder de teruggekeerde stadhouder alle goede banen kregen. Volgens hem was het herstel van de onafhankelijkheid geen nationale prestatie, zoals het werd gepresenteerd in de officiële geschiedenis van Bosscha *cum suis*, maar was de omwenteling te danken aan trouwe orangisten. Het was in zijn ogen bijzonder onrechtvaardig dat er geen afrekening kwam voor de daden in het revolutionaire en napoleontische decennium. Tussen trouwe orangisten, 'De ware vrienden van vaderland en Oranje', en de voormalige revolutionairen en aanhangers van Napoleon bestond volgens hem een verschil als tussen 'wit en zwart, tusschen dag en nacht, tusschen licht en duister' (Hoogstraten 1817, 51). Zijn eigen ambteloze leven nam hij als voorbeeld voor het onrechtvaardige lot van diegenen die in de afgelopen decennia trouw waren gebleven aan het huis van Oranje en de oude orde. Kritiek op de politiek van het vergeten was in 1813-1815 wel degelijk een denkbare optie voor teleurgestelde orangisten.

Van Hoogstraten realiseerde zich echter goed dat hij een minderheidsstandpunt innam. De critici van het vergeten vormden een onderstroom in het Noordelijke publieke debat tijdens de vorming van het Verenigd Koninkrijk in de jaren 1813-

1815. Een verklaring voor het niet ontwikkelen van dit oppositionele standpunt was de tegenwerking van het politie- en justitieapparaat. Boekhandelaren kregen bijvoorbeeld een verbod om *De brieven van A. aan Z.* te verkopen. Veel belangrijker was echter de dominantie van het verzoeningsdiscours in de publieke opinie. Critici van het vergeten als Bilderdijk werden beschouwd als onruststokers die verdeeldheid zaaiden. En juist die verdeeldheid zou het broze Nederlandse herstel in gevaar kunnen brengen. Niet diegenen die met Napoleon hadden meegewerkt, de 'windvanen', maar hun critici werden in de publieke opinie beschuldigd van onvaderlands gedrag.²¹ Daarnaast speelde de zwarte napoleontische mythe een belangrijke maar door historici weinig onderkende rol bij het succes van het vergeten onder Willem I in het Noordelijke rijkdeel. Door een zwart beeld te creëren van het 'monster' Napoleon in het bijzonder en het Franse volk in het algemeen konden de vermeende wandaden van de inlijvingstijd en de daaraan voorafgaande regimes alleen op het conto van de 'buitenlandse' overheerser geschreven worden.²² De grootschalige medewerking van Nederlanders aan datzelfde napoleontische bestuur werd genegeerd of vergoelikt: de Nederlanders in het imperiale bestuur hadden er juist voor gezorgd dat de wrede napoleontische decreten in de praktijk minder wreed waren uitgevallen. De napoleontische tijd werd hiermee feitelijk buiten de Nederlandse geschiedenis geplaatst.²³

Individueel en collectief vergeten

Individuele processen van herinneren en vergeten liepen parallel aan de publieke en door de staat georganiseerde herinnering. De cultuur van het vergeten onder Willem I was het resultaat van een wisselwerking tussen het collectieve, maatschappelijke vergeten en het persoonlijke vergeten.²⁴ Het individuele vergeten in de restauratietijd maakte deel uit van de reconstructie van identiteiten van personen na de

²¹ Zo beschuldigde de vermoedelijke auteur van de replek op de *Brieven van A. aan Z.* de Leidse hoogleraar H.W. Tydeman, juist Bilderdijk ervan een buitenlandse reactionaire terreur te willen introduceren: 'de hemel beware ons voor het systema der suspects, dat slechts een Fransch hart kon uitbroeijen' ([Tydeman] 1813, 15).

²² Zie bijvoorbeeld: Van Staveren (s.a.), *Kort Tafereel* (1813), *Het gefolterd Nederland* (s.a.), *Zwart register* (s.a.); Lok 2009a, 127-131. Zie voor de rol van Lodewijk Napoleon in de napoleontische mythe: Lok (2006).

²³ De cultuur van het vergeten impliceerde niet dat er tijdens de restauratie helemaal niet over de Bataafs-Franse Tijd werd geschreven. Nadat het stof van de omwenteling was gaan liggen, werd in eerder analytische geschiedwerken ook de bijdrage van de napoleontische tijd aan de Nederlandse staatsvorming erkend. Wel werd in deze publicaties de restauratie van het huis van Oranje gezien als het vanzelfsprekende sluitstuk van de roerige jaren 1795-1813. Zie bijvoorbeeld de afleveringen van het door Johannes Kinker anoniem geschreven tijdschrift *De Herkaauwer* (deel I-III, 1815-1817).

²⁴ Zie voor een weergave van het wetenschappelijk debat over de relatie tussen 'individueel' en 'collectieve' of 'sociale' herinnering: Cubitt (2007, inleiding en hoofdstuk 3). Cubitt stelt dat herinneringen geen zuiver individueel gegeven vormen, maar wel degelijk beïnvloed worden door maatschappelijke factoren, en andersom.

omwenteling van 1813. Als gevolg van de politieke omwenteling van 1813-1815 definieerden personen hun verleden opnieuw: delen van het persoonlijk verleden werden sterker herinnerd, over andere herinneringen werd gezwegen. Deze vorm van het vergeten komt overeen met het derde type dat Paul Connerton onderscheidt: het vergeten dat bepalend is voor de vorming van een nieuwe identiteit ('Forgetting that is constitutive in the formation of a new identity', Connerton 2008, 62-64). Dit proces zal waarschijnlijk deels bewust en deels onbewust hebben gewerkt. Herinneringen die niet langer in het nieuwe kader pasten, werkten desoriënterend en werden daarom automatisch bijgekleurd (Baggerman 2009, 2, 75).²⁵ Naast dit onbewuste vergeten zullen bepaalde personen wel degelijk ook met opzet hun persoonlijke verleden opnieuw hebben ingevuld om in de gunst van het nieuwe bewind van Willem I te komen. Ook is er nog een tussenvorm mogelijk waarbij bewuste keuzes zijn gemaakt over welke herinneringen wel en niet te spreken, niet met het directe doel om ambten te verkrijgen, maar om aan de nieuwe conventies van de restauratietijd te conformeren. Zoals Niek van Sas stelde: 'Het Bataafse verleden werd dus niet zozeer verdrongen als wel met stilte omgeven' (Van Sas 2004, 346).²⁶

De opportunistischere en bewuste vorm van het vergeten kwam naar voren in de adhesiebrieven die de diverse (Franse en Nederlandse) napoleontische gezagsdragers schreven aan het nieuwe restauratieregime. Hierin gaven ambtsdragers openlijk te kennen dat zij het vorige bewind, in dit geval dat van Napoleon, niet meer erkenden en beloofden zij nieuwe loyaliteit aan het huis van Oranje. Het doel van deze brieven was veelal het verkrijgen van ambten onder het nieuwe bewind. Ze bevatten een korte levensgeschiedenis van de briefschrijver, waarin de daden van de persoon in kwestie en zijn familie tijdens het Ancien Régime plotsklaps gememoreerd werden, en de gebeurtenissen in de recente periode genegeerd of vergoelijkt werden. De brieven werden zelfs in een archaïsche stijl geschreven die geïnspireerd was op de conventies van het Ancien Régime. Connerton onderscheidt in dit verband van het *structural amnesia*, het vierde type vergeten, waarbij een persoon alleen die voorouders herinnert die sociaal (of politiek) relevant zijn (Connerton 2008, 64). Tijdens de restauratie werd een lang adellijk of patricisch voorouderlijk geslacht weer sociaal relevant. Franse schrijvers van adhesiebrieven begonnen zich bijvoorbeeld weer voor te staan op de vermeende dapperheid van een voorouder tijdens de Kruistochten.

²⁵ Zie ook voor het psychologische proces van het vergeten en herinneren: Draaisma (2002) en Draaisma (2010).

²⁶ Een goed voorbeeld van deze zelfopgelegde 'stilte' is de Overijsselse notaris en burgemeester van de gemeente Staphorst Frederik Allard Ebbinghe Wubben (1791-1874) die tijdens de Inlijving *maire* was geweest van dezelfde plaats. Ebbinghe Wubben was een gedreven amateurhistoricus die veel schreef over de oudere geschiedenis van zijn provincie en zijn woonplaats, maar in zijn geschiedeniswerken vrijwel geen aandacht besteedde aan de belangrijke gebeurtenissen van de Bataafs-Franse Tijd waarin hij zelf een rol in had gespeeld (Tippe 2010, 180).

Een goed voorbeeld hiervan vormen de adhesiebrieven van Goswin Joseph Augustin de Stassart (1780-1854) in de Archives Nationales. De Zuid-Nederlander De Stassart was op jonge leeftijd auditeur geworden bij de napoleontische Conseil d'Etat. Dit was het begin van een mooie ambtelijke carrière die hem tot onderprefect van Orange, prefect van de Vaucluse en, ten slotte, prefect van het departement Maasmonden in de Hollandse departementen voerde (Thielemans 2008). Door zijn nauwgezette uitvoering van de keizerlijke decreten maakte hij zich tot één van de meest gehate symbolen van het napoleontische bestuur in Nederland, na november 1813 door talloze spotprenten en schotschriften bespot. Na de ineenstorting van het Rijk had De Stassart uit de Nederlanden moeten vluchten om het vege lijf te redden. Volgens het verdrag van Parijs kon De Stassart geen Frans staatsburgerschap – en de daarmee verbonden pensioenen – claimen. In zijn brief van 26 april 1814 leek hij echter plotsklaps zijn napoleontische – en zelfs zijn Belgische – verleden vergeten te zijn. Hij legde sterk de nadruk op de 'fidélité sans bornes' die zijn familie al in de afgelopen eeuwen aan de prinsen van Bourgogne en Oostenrijk had laten zien. Bijna wanhopig beriep De Stassart zich in zijn brieven aan de nieuwe machthebbers op zijn Frans zijn: 'je me regarde comme français, et même si la Belgique, par le traité de Paix, est séparée de la France' (Stassart aan de Minister van Binnenlandse Zaken, 26.04.1814, NA F1b1 173/20). De selectieve herinnering was in dit geval niet effectief: zijn claim werd afgewezen. Deze 'grenzenloze trouw' van De Stassart aan de Bourbons werd tijdens de Honderd Dagen op de proef gesteld. Hij sloot zich opnieuw aan bij Napoleon en voor de duur van het Honderddagenbewind her kreeg hij zijn ambt en zijn uitkeringen. De Stassarts kansen op de Franse nationaliteit en de bijbehorende uitkeringen waren na de terugkeer van de koning definitief verkeken. De gehate prefect vond uiteindelijk toch onderdak in Willem's Verenigd Koninkrijk en nam later zelfs zitting in de Staten-Generaal.

De Stassart was niet de enige Zuid-Nederlander die een selectief geheugen liet zien met als doel in Franse dienst te blijven. Ook de voormalige prefect van het departement van Zuiderzee, Antoine-Philippe Vischer de Celles (1779-1841) benadrukte in zijn brieven aan de Franse koning Lodewijk XVIII dat zijn vader tijdens het Ancien Régime een trouw dienaar van de Habsburgers was geweest en dat het royalisme hem als het ware met de paplepel werd ingegeven (Celles aan Talleyrand, 16.04.1814, AN AFV 3). In deze adhesiebrieven werd naast het plotsklaps herinneren van de royalistische familiegeschiedenis tijdens het Ancien Régime nauwelijks melding gemaakt van de Revolutie: er werd juist benadrukt hoezeer de brieveschrijver – net als de vorst – had geleden onder het revolutionaire geweld. De napoleontische tijd werd niet verzwegen, maar kreeg een bepaalde 'spin'. De brieveschrijvers erkenden nooit veel gevoeld te hebben voor de keizer, maar hadden door financiële zorgen en grote gezinnen wel dienst moeten nemen in het leger of de bureaucratie. Anderen benadrukten juist de goede daden die zij hadden verricht als napoleontische bestuurder. Zo beriepen vele voormalige prefecten zich erop dat zij samen met de 'oude families' de rust en de stabiliteit hadden bewaard. Zij wilden hun kennis en kunde nu inzetten voor het nieuwe bewind. Ook benadrukten

velen de cruciale rol die zij in hun ogen hadden gespeeld bij de val van het keizerrijk en de komst van de monarchie.

In december 1813 herinnerden vele leden van de Nederlandse elite zich met terugwerkende kracht hun onverbrekelijke trouw aan de stadhouderlijke familie. Zo schreef de latere minister van Financiën Cornelis Charles Six van Oterleek (1772-1833) in december 1813 dat hij al sinds 1794 een aanhanger van de prins was. Zijn werkzaamheden als staatsraad van Lodewijk Napoleon en als requestmeester-directeur tijdens de inlijving was hij kennelijk vergeten. In zijn verkapte sollicitatiebrief gaf Six van Oterleek niet alleen een zeer eenzijdige beschrijving van zijn eigen verleden, maar zag hij zich ook niet gehinderd om zijn rivalen zwart te maken door de prins te wijzen op hun collaboratie met de voorgaande regimes (Six van Oterleek aan Repelaer, 26 december 1813, *Gedenkstukken* VII, 420-422). Het Oranjegevoel, dat in het eerste decennium van de negentiende eeuw nauwelijks nog bestond, werd na december 1813 met terugwerkende kracht tot leven gebracht.

De selectieve herinnering aan de omwenteling wordt ook goed gedemonstreerd door de handelswijze van de Groningse schoolopziener en latere hoogleraar Theodorus van Swinderen (1784-1851). Op 26 november 1813, vier dagen voor de landing van de prins op Scheveningen, publiceerde hij een pamflet getiteld *Een woord op zijn tijd aan de Nederlanders bij het verlaten van hun grondgebied door de Fransche troepen*. Van Swinderen was net als veel van zijn vaderlanders een voorstander van het 'systema van neutraliteit', en riep in deze publicatie zijn landgenoten op om vooral de rust te bewaren, gehoorzaam te zijn, en geen partij te kiezen. Over Oranje sprak hij geen woord. Waarschijnlijk had Van Swinderen geen weet van de uitroeping van het Algemeen Bewind door Van Hogendorp cum suis vier dagen eerder. Een bezoek aan het westen van het land in december 1813 en januari 1814 zou van Van Swinderen een overtuigde orangist maken. Deze politieke ommezwaai leidde ook tot een nieuwe visie op zijn eigen rol in de omwenteling. Hij deed het nu voorkomen alsof hij van begin af aan al overtuigd was geweest van het herstel van de Oranjedynastie. Ook verklaarde hij als inspecteur van de Groningse academie tijdens de inlijving materiaal te hebben verzameld dat later zou kunnen dienen tot het in kaart brengen van de wandaden van de Franse overheersing. Niet alleen verdraaide Van Swinderen in 1814 zijn eigen verleden, hij vergat ook belangrijke delen van het verleden van de prins van Oranje zelf. In zijn in 1814 uitgekomen boekje voor de schoolgaande jeugd *Over de Verdiensten der Vorsten van Oranje-Nassau jegens het vaderland* maakt Van Swinderen geen melding van de pogingen van de latere Willem I om een zo hoog mogelijke schadevergoeding van de Bataafse Republiek te krijgen voor het verlies van het stadhouderschap en zijn rol als vorst van Fulda in opdracht van Napoleon. Er is echter des te meer informatie te vinden over de heldhaftige verrichtingen van de erfprins, de toekomstige koning Willem II, als adjudant van Wellington in Spanje (Von der Dunk 2003).²⁷

²⁷ Van Swinderens houding in november 1813 was representatief voor een groot deel van de Nederlandse elite (Lok 2009a, 222-225, 258-262).

Een onbewustere vorm van het vergeten in het postrevolutionaire tijdvak is onderzocht door de Rotterdamse historica Arianne Baggerman in haar studie naar egodocumenten. Baggerman betoogt dat er in de dagboeken en autobiografieën die rond 1800 geschreven werden een andere beleving van tijd ontstond. Het gevoel van het beleven van een breuk leidde tot een toename van het aantal egodocumenten. In Nederland leidde de breukervaring niet zoals in Frankrijk tot nostalgische gevoelens, maar eerder tot 'spijt, teleurstelling en een gevoel van desoriëntatie' (Baggerman 2009, 2).²⁸ Volgens Baggerman werd in de autobiografieën die na 1813 geschreven werden een vervormd beeld van de periode daarvoor gegeven door een proces van ordening, selectie en vernietiging van beelden, ervaringen en herinneringen. Herinneringen werden volgens Baggerman geharmoniseerd met het huidige perspectief. Het vergeten was echter niet alleen het resultaat van onbewuste vervorming en aanpassing van de herinnering. Na omwentelingen werden ook daadwerkelijk dagboeken en brieven verbrand die de schrijver ervan in de nieuwe orde zouden schaden. Volgens Jacob van Lennep was het vernietigen van dagboeken uit de periode 1795-1813 door schrijvers of hun nageslacht 'usance' onder Willem I:

Zozeer vreesden de meeste lieden, dat er misbruik zoude gemaakt worden van de brieven of andere bescheiden, door hunnen ouders of andere naaste verwanten nagelaten, dat zij die doorgaans onmeedogend verscheurden of naar de papiermolen lieten brengen.
(Baggerman 2009, 94)

Zo ont deden autobiografen na 1813 de gebeurtenissen van de Bataafse Revolutie van hun politieke en ideologische lading. Over de relletjes, de machtswisselingen en zuiveringen werd vooral gesproken in termen van de geleden schade door faillissementen, het verlies van ambten en gedwongen verhuizen. Over de ideologische motieven die ten grondslag lagen aan de gebeurtenissen werd met enige schaamte gezwegen. Deze vorm van het vergeten komt overeen met het zevende type dat Connerton onderscheidt: 'forgetting as humiliated silence', vergeten door schaamte.²⁹ Ook identificeerden weinigen zich met de bevlogen patriotten en Bataven. Prinsgezinden benadrukten, zoals eerder omschreven, vooral hun onwankelbare trouw aan het huis van Oranje en hun rotsvaste vertrouwen in het herstel ervan. Voormalige revolutionairen beschreven zichzelf als speelballen van de politieke stormen. Zij hadden de patriottenopstand en de Bataafse Revolutie passief

²⁸ Zie voor het contrast met Frankrijk: Fritzsche (2004).

²⁹ 'This type of forgetting is certainly not solely, and may in large part be not at all, a matter of overt activity on the part of a state apparatus. It is manifest in a widespread pattern of behavior in civil society, and it is covert, unmarked and unacknowledged And in the collusive silence brought on by a particular kind of collective shame there is detectible both a desire to forget and sometimes the actual effect of forgetting' (Connerton 2008, 67-69). Deze vorm van het vergeten is het resultaat van schaamte, schaamte over het politieke enthousiasme tijdens de Bataafse Revolutie, dat uitgelopen was in de inlijving door Frankrijk en na 1813 ongepast leek. Van Connertons vijfde type, *forgetting as annulment*, en zesde type, *forgetting as planned obsolescence*, heb ik geen equivalent kunnen vinden in het Verenigd Koninkrijk. Deze types worden hier niet verder behandeld.

ondergaan, werden er zelfs de slachtoffers van. Tegen hun zin in waren zij betrokken geraakt bij de revolutionaire activiteiten. Ondanks hun tegenwerpingen waren ze op politieke posten gekomen. Bij de uitoefening van hun ambt hadden zij vooral de belangen van het land gediend en zoveel mogelijk naar eensgezindheid gestreefd. Er werd door autobiografen een onderscheid gemaakt tussen de foute 'hete' patriotten die zich lieten leiden door hartstochten enerzijds, en de goede 'bedaarde' patriotten die eendracht en verzoening nastreefden anderzijds. Het laat zich raden tot welke groep deze schrijvers zichzelf rekenden. De ideologische bevlogenheid en politisering van de late achttiende eeuw is verdwenen in de autobiografieën en de egodocumenten van de negentiende eeuw.³⁰

De cultuur van het vergeten

In 1882 benadrukte Ernest Renan zoals gezegd het belang van het vergeten voor natievorming. Recente studies hebben vanuit verschillende optieken de juistheid van deze observatie voor de staats- en natievorming van het Verenigd Koninkrijk duidelijk gemaakt. Belangrijk is om vast te stellen dat het vergeten niet alleen een politiek was die door Willem I -- onder druk van de geallieerden -- van bovenaf opgelegd werd. Het relatieve succes van het Nederlandse vergeten na 1813 was het resultaat van een samenspel van individuele herinneringen en het vergeten als maatschappelijk instituut en als sociale constructie. Het was niet alleen een product van staatszijde, maar ook publicisten en ondernemers droegen op hun eigen wijze bij aan een breed gedeelde 'cultuur van het vergeten'. Ook is duidelijk geworden dat er niet één soort vergeten, maar verschillende vormen van het vergeten voorkwamen in het Verenigd Koninkrijk. De typologie van Connerton bleek daarbij een hulpmiddel te zijn om deze verschillende vormen te identificeren.

Het restauratievergeten is ook vanuit een breder perspectief interessant: deels kan het beschouwd worden als een late verschijningsvorm van de traditie van de *oubli*-afspraken zoals die in de vroegmoderne tijd voorkwamen, deels kunnen ook parallellen getrokken worden met vergelijkbare momenten van het zwijgen over het verleden in de twintigste eeuw, bijvoorbeeld na de Tweede Wereldoorlog en de jaren na het einde van de Franco-dictatuur in Spanje of na de val van de muur in de Midden- en Oost-Europese landen (Judt 2007, hoofdstuk II; Ben Ze'ev 2010; Rousso 1991; De Haan 1997; Romijn 2002).³¹ Uiteraard doen dergelijke vergelijkingen niets af aan het unieke karakter van de restauratietijd met de specifieke problematiek van de postrevolutionaire en postnapoleontische periode.

³⁰ Opmerkelijke genoeg waren sommige auteurs zich bewust van deze subjectiviteit van de herinnering. Zo schreef de Friese patriot en voormalig patriot G. Bruining: 'mening gebeurtenis wordt door ons ook [...] bij en na de uitkomst gansch anders beschouwd, dan te voren' (G. Bruining, *Herinneringen van G. Bruining met betrekking tot de omwentelingen in staat en kerk gedurende zijnen levensloop*, Dordrecht 1830, p. 3. Geciteerd in Baggerman 2009, 93).

³¹ Uiteraard zegt een dergelijke parallel niets over het morele gehalte van respectievelijk de regimes van de napoleontische tijd en de Tweede Wereldoorlog. Zie voor de vergelijking tussen 1813 en 1945 als momenten van 'politieke reconstructie': De Haan (2004).

Dit artikel heeft een bijdrage willen leveren aan verder onderzoek naar de herinneringscultuur van het Verenigd Koninkrijk.³² Er blijven echter nog vele vragen onbeantwoord. Welke rol speelden bijvoorbeeld de diverse herinneringen aan de ‘verlossing’ van het napoleontische keizerrijk en de Franse Tijd in beide rijkdelen bij de moeizame opbouw van het Verenigd Koninkrijk?³³ In hoeverre verschillen de mechanismen van het vergeten in het Noorden en in het Zuiden van elkaar? Welke functie hebben de verschillende en conflicterende historische tradities en mythen in de politieke cultuur van het Verenigd Koninkrijk? De uiteenzetting over Waterloo als oorsprongsmythe maakt eens te meer duidelijk hoezeer het vergeten verbonden is met het herinneren, en de herinnering met het vergeten.

Archieven

Nationaal Archief (Den Haag). Archief Staatssecretarie.

Archives Nationales (Parijs). Archief F1b1 (Archives du Ministère de l'Intérieur, Série personnel administratif). AFV (Archief Secrétairerie d'Etat, Régime Royal).

Referenties

Aerts, R. (1999). Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk, 1780-1848. In R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy & H. te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990*. Nijmegen / Amsterdam: SUN, 13-95.

Assmann, A. (1999). *Erinnerungsraume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Beck.

Augé, M. (2001). *Les formes de l'oubli*. Parijs: Payot & Rivages.

Baggerman, A. (2009). ‘Zoo een vrijheid begeer ik nimmer meer te beleven’. Het witwassen van het verleden in Nederlandse egodocumenten (1800-1850). *De Negentiende Eeuw* 33 (2), 73-95.

Bähler, L.H. (1825). *De gedenkdag van Waterloo, beschouwd in betrekking met de jongstleden overstromingen leerrede over Jesaja XXX, 18*. Amsterdam: J.H. den Ouden.

³² De cultuur van het herinneren in het Verenigd Koninkrijk verdient mijn inziens nader onderzoek. Het zou interessant zijn verder te onderzoeken in hoeverre de casus van het Verenigd Koninkrijk past in het huidige debat over de ontwikkeling van de herinnering in de (vroeg-)moderne periode. Volgt het Verenigd Koninkrijk een modern patroon van herinnering of sluit het eerder aan bij vroegmoderne praktijken? Zie voor een overzicht en een kritisch visie op het debat over de moderniteit van herinneren en vergeten: Pollmann (2010). Met dank aan Pollmann voor het inzien van haar ongepubliceerde tekst.

³³ De analyse in dit artikel leunt sterk op de Noord-Nederlandse casus. Een evenwichtige vergelijking tussen beide rijkdelen bleek niet mogelijk, deels door gebrek aan publicaties voor de Zuidelijke Nederlanden, deels door onbekendheid van de auteur met ontwikkelingen in het latere België. Zie bijvoorbeeld voor de herinnering aan de Franse Tijd in de Zuidelijke Nederlanden: Thielemans (1993).

De cultuur van het vergeten onder Willem I

- Ben-Ze'ev, E., R. Ginio & J. Winter (red.) (2010). *Shadows of war. A social history of Silence in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bergvelt, E. (1992). Koning Willem I als verzamelaar, opdrachtgever en weldoener van de Noordnederlandse musea. In C.A. Tamse & E. Witte (red.) *Staats- en natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)*. Brussel: VUB-Press, 261-285.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies* 1.1, 59-71.
- Connerton, P. (2009). *How modernity forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Correspondentie van de stadbonderlijke familie 1777-1820, deel V (1807-1820)* (1936). Uitgegeven door J. Naber. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Cubitt, G. (2007). *History and memory*. Manchester: Manchester University Press.
- [Dassevael, S.] (1815). *Aan mijn landgenooten bij de landing van Napoléon*. Den Haag: J. Allart.
- Description de la fête anniversaire que la société patriotique de Bruxelles, dite de Waterloo, célèbre le 19. Juin 1817 en cette commune* (1817). Brussel: P.J. de Mat.
- Draaisma, D. (2002). *Waarom het leven sneller gaat als je oud wordt. Over het autobiografische gebeugen*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Draaisma, D. (2010). *Vergeetboek*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Dunk, T. von der (2003). Van bonapartist tot orangist. De grote ommezwaai van Theodorus van Swinderen in 1813. *De Negentiende Eeuw* 27 (1), 2-14.
- Epen, C. van (1816). *Feest-zang bij de eerste verjaring der overwinning van Waterloo*. Groningen: J. Römelingh.
- Erl, A. & A. Nunning (2008). *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary Handbook*. Berlijn / New York: Walter de Gruyter.
- Fonteyn, G. (2006). Waterloo. De leeuw. In J. Bank & M. Mathijssen (red.) *Plaatsen van berinnering. Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam: B. Bakker, 60-71.
- Forty, A. & S. Kühler (1999). *The art of forgetting*. Oxford / New York: Berg Publishers.
- François, L. (1987). *Elite en gezag. Analyse van de Belgische elite in haar relatie tot de politieke regimewisselingen, 1785-1835*. Proefschrift. Gent: Universiteit Gent.
- Frederking, B. (2008). 'Il ne faut pas être le roi de deux peuples': strategies of national reconciliation in Restoration France. *French History* 2008 (december), 446-468
- Fritzsche, P. (2004). *Stranded in the present. Modern time and the melancholy of history*. Cambridge (Mass.) / Londen: Harvard University Press.
- Fureix, E. (2005). Le deuil de la révolution dans le Paris de la Restauration (1814-1816). In J.-Y. Mollier, M. Reid en J.-C. Yon (red.) *Répenser la Restauration*. Parijs: Nouveau Monde éditions, 17-29.
- Gedenkschriften van den graaf Van der Dnyen van Maasdam en van den baron Van der Capellen* (1853). Gerangschikt en uitgegeven door hunnen vriend baron C.F. Sirteima van Grovestins. Amsterdam: A.H. van Gorcum.

- Gedenkstukken der algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Deel VII. De vestiging van het koninkrijk (1813-1815).* (1914). Uitgegeven door H.T. Colenbrander. Den Haag: Nijhoff.
- Het gefolterd Nederland (s.a.)*. Amsterdam.
- Geyl, P. (1946). *Patriotten en NSB-ers. Een historische parallel*. Amsterdam.
- Gigot, P.F.M. (1816). *L'anniversaire de la bataille de Waterloo. Ode à ... le Prince héréditaire*. Brussel.
- Greengrass, M. (2000). Amnestie et 'oubliance'. Un discours politique autour des edits de pacifications pendant les guerres de religion. In P. Mironneau (red.) *Paix des armes, paix des âmes*. Parijs: Imprimerie nationale, 113-123.
- Haan, I. de (1997). *Na de ondergang. De berinnering aan de Jodenvervolgving in Nederland, 1945-1995*. Den Haag: Sdu.
- Haan, I. de (2004). *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis*. Oratie Universiteit Utrecht. Utrecht: Universiteit Utrecht, Faculteit der letteren.
- Handelingen van de Staten-Generaal gedurende de vergaderingen van 1814-1815 (1889) en 1815-1816 (s.a.)*. Bewerkt door J.J.F. Noordziek. Den Haag: Algemeene landsdrukkerij.
- Hazareesingh, S. (2004). *The Saint-Napoleon. Celebrations of sovereignty in nineteenth-century France*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- De Herkauwer*, deel I-III (1815-1817). Amsterdam: J. van der Hey.
- Hoogstraten, P. van (1817). *De Waare vrienden van Vaderland en Oranje*. Den Haag: Erve J. Thierry en C. Mensing en zoon / J. Detune.
- Houten, J. van (1827). *Aan mijne landgenooten, bij de verjaring van den slag bij Waterloo, in 1827*. Leiden: J.W. van Leeuwen.
- Huizinga, J. (1948). De betekenis van 1813 voor Nederlands geestelijke beschaving. In J. Huizinga, *Verzamelde werken* 11. Haarlem: Tjeenk Willink, 528-542.
- Jourdan, A. & M. van der Burg (2005). Napoléon et les elites patriots bataves: un même combat? In T. Lentz (red.) *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique*. Parijs: Fayard, 226-257.
- Jensen, L. (2008). *De verbeerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt.
- Judt, T. (2007). *Postwar. A history of Europe since 1945*. Londen: Pimlico.
- Koolhaas-Grosveld, E. (2010) *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800*. Zutphen: Walburg Pers.
- Kort Tafereel der nieuwe Fransche Tyrannie* (1813). s.l.: s.n.
- Kroen, S. (2000). *Politics and Theater. The crisis of Legitimacy in Restoration France 1815-1830*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press.
- Lettre au sujet du dernier mandement de Monseigneur l'Evêque de Namur, Pour ordonner un Te Deum en action de grâces de la victoire remportée le 18 Juni 1815 aux champs de Waterloo (1 juni 1817)*. Namen.

- Lok, M.M. (2006). "De schaduwkoning". De beeldvorming van koning Lodewijk tijdens de Restauratie. *De Negentiende Eeuw* 30 (3-4), 273-284.
- Lok, M.M. (2009a). *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en de Franse Restauratie, 1813-1820*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Lok, M.M. (2009b). L'extrême centre est-il exportable? Une comparaison entre la France et les Pays-Bas, 1814-1820. *Annales historiques de la Révolution française* 357, 143-159
- Loos, W., G. Jansen & W. Kloek (1997). *Voor en na Waterloo. Schilderijen uit de collectie van het Rijksmuseum, 1800-1830*. Amsterdam /Zwolle: Rijksmuseum / Waanders.
- Loosjes, V. (1817). *De veldslag bij Waterloo en dichtproeven*. Haarlem: A. Loosjes Pz.
- Loots, C. (1816). *Ter eerste verjaring van den gedenkwaardigen veldslag bij Waterloo, op den 18den Junij 1815*. s.l.: s.n.
- Loreaux, N. (1997). *La Cité divisée. L'oubli dans la mémoire d'Athènes*. Parijs: Payot.
- Maaskant, E. (1814). Pro Memoria van E. Maaskamp aan de Burgemeesters van Amsterdam, 6 februari 1814. Gemeentearchief Amsterdam, Archief gemeentelijke secretarie, inv. nr. 5181, 12.
- Meier, C. (2010). *Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns*. München: Siedler.
- Naber, J. (1913). *Overbeersing en vrijwording. Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk, juli 1810-november 1813*. Haarlem: Tjcken Willink & Zoon.
- Nora, P. (1984-1986). *Les lieux de mémoire*. Parijs: Edition Gallimard.
- Perraud, C.N. (1816). *Pèlerinage de Waterloo, effectué le 19 juin 1816*. Brussel: Weissenbruch.
- Pollmann, J. (2010). *Towards a new history of memory*. Ongepubliceerde discussiepaper. NIAS.
- Poser, S. (2004). Soll es gesehen werden, so muß es Groß und herrlich seyn... Völkerschlacht-Erinnerungen und Ideen für ein Völkerschlachtendenkmal. In *Völkerschlachtendenkmal*. Leipzig: Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, 44-63.
- Rappard, W.F. (2002). De Nationale bestemming van J.W. Pienemans tweede grote historieschilderij *De slag bij Waterloo*. In C. Dumas, L.J. van der Klooster & M. Spliethoff (red.) *Jaarboek Oranje-Nassau Museum 2001*. Rotterdam: Barjesteh van Waalwijk van Doorn.
- Renan, E. (1991). Qu'est-ce qu'une nation? (Lezing voor de Sorbonne op 11 maart 1882). In P. Forest (red.) *Qu'est-ce qu'une nation? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*. Parijs: P. Bordas et fils.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, history, forgetting*. Vertaald uit het Frans door K. Blamey & D. Pellauer. Chicago: University of Chicago Press.
- Romijn, P. (2002). *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de foute Nederlanders*. [Amsterdam]: Olympus.
- Rouso, H. (1991). *The Vichy Syndrome. History and memory in France since 1944*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Sas, N.C.F. van (1985). *Onze natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Sas, N.C.F. van (2004). Vaderlandsche Oranjezucht. In Van Sas (red.) *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 337-346.
- Scholz, N. (2006). *Imaginerde Restauratie. Repräsentationen der Monarchie im Frankreich Ludwigs XVIII*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Schrobilgen, J. (1816). *L'ombre de Guillaume Ier aux champs de Waterloo*. Luxemburg.
- Smith, G. & H.M. Emrich (red.) (1996). *Vom Nutzen des Vergessens*. Berlin: Akademie Verlag.
- Staveren, D. (s.a.). *De Hollandsche Tuin door het Fransche roofdier verwoest; door den Oranje-bovenier opgeluisterd; eene allegorische dichtgedachte*. Zaandam.
- Tamse, C.A. & E. Witte (red.) (1992). *Staats- en natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)*. Brussel: VUB-Press.
- Thielemans, M.R. (1993). De Belgische geschiedschrijvers en de Franse periode. In H. Hasquin (red.) *België onder het Frans bewind 1792-1815*. Brussel: Gemeentekrediet, 437-458.
- Thielemans, M.R. (2008). *Goswin, Baron de Stassart, 1780-1854. Politique et franc-maçonnerie*. Brussel: Académie royale de Belgique.
- Tippe, T. (2010). 'Een echte Overijsselsch man' Frederik Allard Ebbinge Wubben (1791-1874). *Burger, bestuurder en historicus in een rurale omgeving*. Proefschrift. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- [Tydeman, H.W.] (1813). *Brieven van B. aan Y. over den brief van A. aan Z.* Leiden: A. en J. Honkoop.
- Varley, K. (2008). *Under the shadow of defeat. The war of 1870-1871 in French memory*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
- Vels Heijn, N. (1974). *Glorie zonder helden. De slag bij Waterloo, waarheid en legende*. Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Vuyk, S. (2008). De letterkundige reflectie van Jan Konijnenburg tussen 1813-1827. *De Achttiende Eeuw* 40 (2), 45-58.
- Weinrich, H. (1997). *Lethe. Kunst und Kritik des Vergessens*. München: C.H. Beck Verlag.
- Wilson, C.E. (2007). *Paris and the Commune. The politics of forgetting*. Manchester: Manchester University Press.
- Winter, J. (2010). Thinking about silence. In E. Ben-Ze'ev, R. Ginio & J. Winter (red.) *Shadows of war. A social history of silence in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press, 3-31.
- Zanten, J.C. van (2004). *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard. Politieke discussie en oppositievorming, 1813-1840*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Zanten, J.C. van (2005). De politiestaat van koning Willem I. *Historisch Nieuwsblad* 7 (september), 9-15.
- Zanten, J.C. van (2006). Het strand van Scheveningen. De aankomst van Koning Willem I op 30 november 1813. In J. Bank & M. Mathijssen (red.) *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam: B. Bakker, 60-71.

De cultuur van het vergeten onder Willem I

Zwart register van Fransche wandaden gepleegd in de Veréénigde Nederlanden (s.a.). Amsterdam.